

Kerima Filan

MULA MUSTAFA BAŠESKIJA : GOVOR O SEBI

MULA MUSTAFA BAŠESKIJA : SPEECH OF ONESELF

Sažetak

Bilježnica (medžmua) Mula Mustafe Bašeskije, napisana na osmanskome turskom jeziku i objavljena u prijevodu na bosanski jezik pod naslovom Ljetopis važan je izvor za upoznavanje svakodnevnice i mentaliteta stanovnika Sarajeva u 18. stoljeću. Autorica ovoga rada polazi od Mula Mustafinih zapisa o sebi samome nastojeći da dokuči predodžbu o svijetu koju je mogao imati Mula Mustafa. Polazište za ovu analizu je Mula Mustafin zapis o njegovoj upućenosti u islamski misticizam. U radu se pokazuje kako su Mula Mustafini zapisi istovremeno i život sami (ono što se u sarajevskoj svakodnevici događalo) i autorova uputa kako o životu razmišlja sufija.

Ključne riječi: *Bosna, 18. stoljeće, Mula Mustafa, mistik*

Summary

Mula Mustafa Bašeskija's Book note (medžmua), written on Ottoman Turkish language and published as translation on Bosnian language titled Chronicle, is important source for everyday life and mentality meeting of Sarajevo inhabitants in 18th century. The author of this text proceeds from Mula Mustafa's notes about himself, trying to comprehend the idea about the world that could have had Mula Mustafa. Proceeding for this analysis is Mula Mustafa's note about his knowledge of Islamic mysticism. In this text it is shown how Mula Mustafa's notes were in the same time

both the true life (that was happened in everyday life in Sarajevo) and the author's instruction how mystic thinks about life.

Key words: *Bosnia, 18th century, Mula Mustafa, mystic.*

Uvod

Mula Mustafa Bašeskija je mogao imati oko dvadeset pet godina kad je 1756. ili 1757. godine¹ počeo zapisivati događaje, situacije, pojave iz svakodnevnoga života. U vrhu lista na kojem počinju ti zapisi² stoji ovakav tekst: *Zapisivat ću neka zbivanja u gradu Sarajevu i ejaletu Bosni i zapisivat ću njihovo vrijeme. Jer, kako kažu, kullu mā kutibe karre ve mā hufiza ferre, to jest sve što se zapiše ostane, a što se pamti nestane.*³

Arapska izreka kojom se Mula Mustafa poslužio da obrazloži svoju nakanu zapisavši je najprije u izvornom obliku a potom i u prijevodu na osmanski turski (*ne yazarsan kalur ve ne ezberlersen kaçar*), jezik na kojem će ispisati cijeli svoj tekst, ukazuje na ono što će doista uslijediti na stranicama Mula Mustafine bilježnice. No izreka-poslovice nimalo nije privatno obrazloženje i teško je povjerovati kako je ona mogla biti polazište za posao koji će zapisivač ustrajno raditi pedesetak godina. Izreka je sažetak nekoga životnog iskustva. Iskustvo je poučno, a sve poučno je neki početak. Iskustvo u obliku u kojem ga kazuje izreka, neki je kraj.⁴ Od izreke se ne polazi nego se do nje dolazi. Na izreku se obraćamo onda kad preko vlastitoga iskustva ili posrednoga saznanja prepoznamo njen sadržaj. To što se Mula Mustafa obraća na poslovice na samome početku zapisivačkoga posla nameće ideju da je on morao imati *ideju* o poslu kojemu pristupa. Ukoliko nije došla "izvana" – a Mula Mustafa ne spominje nijedan vanjski poticaj na zapisivanje svako-

¹ Prva godina koju je Mula Mustafa upisao je 1170. po hidžri a ona je obuhvaćala vrijeme od 26. septembra 1756. do 14. septembra 1757. godine.

² U autografu je to list 6a.

³ List 6a, red 1-2. Dalje ćemo u tekstu skraćeno (L. 6a/1-2) označavati na kojem mjestu u bilježnici prolazi zapis koji navodimo.

⁴ André Jolles, *Jednostavni oblici*, Biblioteka, Zagreb, 1978, str. 113.

dnevnice (nečiji nagovor, zahtjev, ili vlastito ugledanje na neko slično djelo) – onda je ta ideja bila njegova.

Svome djelu, koje je pisao neprekidno tokom pedeset godina živeći u osmanskome Sarajevu, Mula Mustafa nije dao naslov, ali ga u jednoj bilješci u samome tekstu istovremeno naziva knjigom (*kitab*) i *medžmuom*.⁵

Riječ “medžmua” dolazi iz arapskog jezika i znači “zbirku”, “kodeks”, “zbornik”. U osmanskoj kulturi korištena je kao naziv za *knjigu* koja predstavlja zbirku tekstova. Medžmua je nastajala tako što je njen vlasnik prepisivao i/ili zapisivao tekstove koji su ga zanimali, koje je želio imati, koristiti, sačuvati, te ih uvezivao u jednu cjelinu – u jednu knjigu. Tekstovi su mogli biti sasvim različitoga sadržaja: teološki, književni, epistolarni. Medžmua je često nastajala tako što je njen vlasnik sam prepisivao tekstove koje je želio imati za sebe. Vlasnik je također mogao nabaviti već prepisane tekstove i uključiti ih u svoju bilježnicu. U toku nastajanja medžmua je, zapravo, bila *privatna bilježnica*. Stoga nije imala zadanu formu nego je bila otvorena za veoma veliku mogućnost kombinacije tekstova u njoj. Medžmua bi se kratko mogla opisati kao pisani spomenik osmanske kulture koji je nastajao kao plod reproduktivne djelatnosti. Zbog takvoga svog karaktera medžmua se, općenito, ne smatra primarnim pisanim izvorom. Ipak, osim što su *prepisivali* vlasnici su pokatkad u svoju bilježnicu i *zapisivali* nešto što su željeli sačuvati u pamćenju. To je mogao biti neki važan podatak, mogao je biti kraći ili duži vlastiti komentar na tekst koji se čita, mogli su biti svoji ili tuđi stihovi. Istina, u medžmuama su autorski zapisi, i onda kad ih uopće ima, zatumljeni u tuđim tekstovima toliko da ne mijenjaju karakter knjige u koju su zapisani – ona i dalje ostaje medžmua.

Medžmua Mula Mustafe Bašeskije neobična je baš po tome što je njen veći dio, oko tri četvrtine od ukupno 164 lista, ispisan autorskim zapisima vlasnika. Mula Mustafini zapisi na prvi pogled

---

⁵ Taj dio teksta glasi: *bu kitabı, bu mecmuaya bakan ve nazr eden aşık...*, a nalazi se na listu 35b u redu 17. Svi navodi iz Mula Mustafinoga teksta u ovom članku preuzeti su iz autografa koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Za navode pokazujemo broj lista i broj reda (odnosno redova za duže navode) u spomenutom rukopisu na sljedeći način: L.35b/17.

podsjecaju na dnevnik, ali se od dnevnika razlikuju po tome što njihov sadržaj nije autorov govor o samome sebi i svome životu. Istina, autor je mjestimično zapisao poneku situaciju iz svoga života, no takve su bilješke malobrojne i nimalo ne privlače pažnju između onih koje govore o svakodnevnim zbivanjima u sredini u kojoj je on živio. To odsustvo “ja” Mula Mustafin tekst posve udaljava od (auto)biografskog diskursa.

Mula Mustafa je održao riječ koju je sebi zadao u uvodnoj rečenici: redovno je zapisivao vrijeme kad se dogodila situacija o kojoj piše. Po tome se vidi da njegovi zapisi imaju hronološki red, a cjeloviti tekst se doima kao historija, hronika, ljetopis. Ipak, nije cijela njegova *knjiga*, njegova *medžmua* ispunjena tim zapisima. Na četrdesetak su listova ispisani drugi sadržaji, među kojima ima šaljivih i poučnih kratkih priča, nekoliko zagonetki, Mula Mustafinih stihova, narodnih pjesama, na jednom su listu ispisani nazivi bilja, na dva lista značajniji događaji iz historije osmanske države. Raznovrsnost samo spomenutih sadržaja ukazuje na to da je Mula Mustafa ispisivao svoju *privatnu bilježnicu*. Ipak, njen sadržaj, posve neobičan stoga što dominiraju autorski zapisi, nameće pitanje šta je za zapisivača mogao biti poticaj da dugi niz godina hronološkim slijedom u svoju bilježnicu zapisuje događaje, situacije, pojave u sredini u kojoj je živio. To je pitanje naš poticaj za ovaj rad. Nastojeći da upoznamo autora kako bismo razumjeli njegov tekst, u ovome radu najprije analiziramo Mula Mustafine zapise o sebi, a potom njegove komentare koje je dao u povodu neke zapsane situacije. Nastojat ćemo naime razmišljati o Mula Mustafinoj predodžbi svijeta koja je morala odrediti njegova zapažanja i karakter njegovih zapisa.

Mula Mustafino obrazovanje

Mula Mustafine bilješke o sebi inkorporirane su u cjelovit tekst i predstavljaju njegov sastavni dio. Ne može se predvidjeti kad će se na neku od njih naići te je do njih moguće doći “prosijavanjem kroz rešetko” cijeloga teksta. No one su jedini izvor iz kojega možemo saznati ponešto o autoru. Iz sadržaja hronološki vođenih zapisa o događajima iz svakodnevnoga života vidimo da je Mula Mustafa

cijeli život od preko sedamdeset godina proveo u Sarajevu. Iz jednoga njegovog zapisa o životnoj dobi shvaćamo da je mogao biti rođen početkom tridesetih godina 18. stoljeća.⁶

O svojoj formalnoj naobrazbi Mula Mustafa nije ništa zapisao. U jednoj je bilješci uz ime izvjesnoga Mahmuta Zaimovića, koji je po zanatu bio kazaz, zapisao riječi *moj majstor (benüm ustam)*.⁷ Iz toga se može znati kako je Mula Mustafa učio zanat kazaza (svilara), no nigdje ne spominje da se tim poslom i bavio. Na prvim stranicama svoje bilježnice Mula Mustafa je zapisao kako je 1171. godine po hidžri, a to je 1757. ili 1758., postao *muallim-i sibyân* (učitelj) u *mektebu* (školi za djecu).⁸ Tada je mogao imati 26 ili 27 godina. Na istim stranicama čitamo kako je dvije godine nakon toga postavljen za *imama* i *hatiba* u jednoj džamiji u središtu Sarajeva.⁹ Kad 17 godina kasnije u medžmui opet spomene svoju službu imama i hatiba, Mula Mustafa će kazati kako ju je uz zvanično naimenovanje (*bâ-berât*) obavljao sve te godine.¹⁰ Za tu je službu Mula Mustafa zasigurno morao imati formalnu vjersku naobrazbu, ali ništa ne znamo o tome na koji je način tu naobrazbu stekao.

Ipak je Mula Mustafa mjestimično zabilježio ponešto o svome znanju. Spomenimo stoga kako je zapisao da pohađa časove iz astronomije i šerijatskoga prava koje je držao hadži Mehmed-efendija Velihodžić¹¹ u prostorijama *mekteba* uz Gazi Husrev-

⁶ Godine 1217. po hidžri, a to je vrijeme od 4. maja 1802. do 22. aprila 1803. godine, Mula Mustafa je zapisao kako je prevalio 70 godina (*Yaşum çokdur; yetmiş tecâvüz etmişüm*, L. 142b/10-11). Mula Mustafino životno doba razabire se i iz bilješke u kojoj kaže da "pamti 60 godina, ali da ne pamti toliku količinu trave koja je nadošla usljed obilnih kiša". To je zapisao 1795. godine (L.149a/14).

⁷ Taj je zapis Mula Mustafa sačinio 1784. godine, kad je umro kazaz Mahmut Zaimović (L.95a/20).

⁸ L.7b/18-19.

⁹ L. 7b/6-8. Na prvim stranicama Mula Mustafine bilješke nisu sasvim u hronološkom redu. Stoga je ova koja pripada kasnijem vremenu upisana prije gornje o njegovome imenovanju za učitelja.

¹⁰ L. 30a/10.

¹¹ Hadži Mehmed-efendija Velihodžić (1722-1785) bio je predavač na Gazi Husrev-begovoj *medresi* i u *hanikahu*, prosvjetnim institucijama visokog ranga u onodobnoj Bosni. Jedno je vrijeme bio *šejh* Gazi Husrev-begova *hanikaha*, gdje su se izučavali islamski mysticizam (*tasavuf*), komentar Kur'ana (*tefsir*) i Poslanikova tradicija (*hadis*). Vidjeti: Dž. Čehajić, „Gazi Husrevbegov hanekah

begovu džamiju.¹² Taj zapis pripada kraju 1770. ili početku 1771. godine. Mula Mustafa je tada bio u četrdesetim godinama života. Konstatirajmo onda kako je taj čovjek, očito, rado učio i nastojao unaprijediti svoje znanje.

Mula Mustafa još samo na jednom mjestu tako izravno govori o svome učenju, i to o svome proučavanju islamskog misticizma. Taj nam zapis zapravo najviše govori o njegovome poimanju znanja. Autor ga je sročio na onim stranicama svoje bilježnice na kojima je pisao o učenim ljudima u Sarajevu svoga doba. Među učenim Sarajlijama spomenuo je i sebe. Tim je povodom o svojoj upućenosti u znanje zapisao ovako:

Izvanjsko znanje se ne može shvatiti bez unutarnjega znanja, to jest bez tesavufa kao što i ptica ne može letjeti s jednim krilom. Shvatio sam da se znanje ne može otkriti onome ko poznaje samo izvanjski nauk, pa sam se nakon učenja izvanjskih znanja posvetio izučavanju tesavufa. Nije mi bilo ni teško ni dosadno danju i noću razmišljati i čitati sve dok mi se znanje nije otkrilo i dok nisam shvatio suštinu tesavufske nauke. U jednoj noći mi se znanje rasvijetlilo. Sve knjige o tesavufu, sve koliko ih ima, postale su mi sasvim jasne, stopile su se u jednu suštinu. Sve sam shvatio, sve sam razumio, sve jasno i nejasno (izvanjsko i unutarnje) postalo mi je znano.¹³

Iz ovoga je zapisa sasvim jasno kako Mula Mustafa znanje dijeli na izvanjsko i unutarnje. Takva dvostrana orijentacija u islamskom poimanju svijeta – prema *zahiru* (izvanjskome) i *batinu* (unutarnjem) – podrazumijeva egzoterički (profetski) i ezoterički (mistički) stav prema svijetu. Kroz prvi stav čovjek vidi vanjske pojave, poima ih i procjenjuje po onome što vidi. Drugi, mistički stav, upućuje čovjeka u razmišljanje o tome kako sve te pojave stvara i održava skrivena Snaga i kako se njihovo

---

u Sarajevu”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke IV*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1976, str. 6. U Mula Mustafinoj *medžmui* vidimo Velihodžića kao predavača astronomije i 13 godina nakon što je Mula Mustafa zapisao da pohađa njegove časove (L.42b/7-8).

¹² Na L. 16a/6-8 Mula Mustafa je zapisao da su ta predavanja uz njega pohađali braća Abadžić, Molla Ibrahim i Molla Hasan, zatim Molla Ahmed Saračević, Molla Salih koji je bio pisar na sudu i *hafiz* Molla Mahmud.

¹³ L. 36b/18-37b/5.

značenje može shvatiti samo razmišljanjem o toj Snazi.¹⁴ Usmje-
ravajući čovjeka da razmišlja o suštini pojava, o onome što je njihovo
unutarnje, misticizam mu pomaže da te pojave vidi onakvima
kakve one doista jesu.

Riječi kojima je Mula Mustafa obrazložio svoje zanimanje
za tesavuf podsjećaju na iskustvo velikoga islamskog mislioca
Gazalija (1058-1111): “Najprije sam čitao knjige o naukama”, kaže
Gazali, (...) „i razumom sam potpuno shvatio naučne zakone. Ali
mi je kasnije postalo jasno da ću njihovu suštinu razumjeti samo
putem vlastitoga iskustva, spoznavanjem sebe i mijenjanjem svoje
ličnosti.”¹⁵

To što je Mula Mustafa znao svoje misli sročiti tako da pod-
sjećaju na Gazalijeve zasigurno je plod njegove posvećenosti
izučavanju islamskoga misticizma. To je pregnuće bez sumnje
posve odredilo njegov način razmišljanja. Usto ga je i veselilo. *Veliko
su mi zadovoljstvo predstavljali razgovori sa šejhom Hadži Sinanove
tekije i čitanje knjiga o tesavufu*, zapisao je Mula Mustafa.¹⁶ Koje je
sve knjige čitao nije nam poznato, ali je na jednom drugom mjestu
u međzmu zapisao ovako: *[Šejh Hadži Sinanove tekije] meni je
jadniku davao knjige na arapskom jeziku, kao i druge knjige [da
ih čitam]. I veoma je volio slušati moja kazivanja.*¹⁷

Sad je posve jasno da je Mula Mustafa mnogo čitao. Ta dano-
noćna zabavljenost tekstovima, to “čitanje u sebi” (Arijes) u kojem
je uživao, i neumorno razmišljanje pomogli su Mula Mustafi da
stekne sopstvenu predodžbu o svijetu¹⁸ i da postigne, kako sam kaže,
izvanjska i unutarnja znanja. Iako u bilježnici Mula Mustafa nije
spomenuo koje je (sve) knjige čitao, mi možemo spomenuti da je na
listovima 44b i 45a u svojoj bilježnici hronološkim redom prema
godinama smrti ispisao puna imena više od stotinu poznatih

---

¹⁴ Annemarie Schimmel, *Islamin Mistik Boyutları*, Kabcacı Yayınevi, Istanbul
2004 (İkinci Baskı), str. 213.

¹⁵ Schimmel, *Islamin Mistik Yolları*, str. 111.

¹⁶ L. 36b/20-21.

¹⁷ L. 81a/4.

¹⁸ Filip Arijes, „ Za jednu istoriju privatnog života“ u: Filip Arijes i Žorž
Dibi, *Istorija privatnog života*, Clio, Beograd, 2002, str. 9.

sufija i istaknutih pojedinaca iz historije islama. Među njima je, dakako, i Gazalijevo ime (*Vefāt-i Imam Gazalij Mehmed Ebü Hāmid*) te godina njegove smrti 505. po hidžri (1111). Mula Mustafa je ovakvu listu mogao prepisati iz nekoga izvora, a mogao ju je i sam sačiniti. U svakom slučaju, konstatirajmo da je ta lista ispisana Mula Mustafinom rukom u njegovoj privatnoj bilježnici, te da je sudeći po njoj pisac znao za velike sufije kao što su Sujuti, Hasan Basri, Muhjiddin Arebi, Feriduddin Attar, Šemsi Tebrizi, Dželaluddin Rumi.

Mula Mustafa i šejh hadži Mehmed

To što je Mula Mustafa bio posvećen tesavufu na način na koji je zapisao u svojoj bilježnici pretpostavlja da je imao vodiča (*šejha*) koji ga je upućivao u tesavufsku praksu. Možemo pretpostaviti da ga je na duhovnom putu vodio hadži Mehmed, šejh Sinanove tekije u Sarajevu. Kako smo naprijed vidjeli, Mula Mustafa spominje tog šejha u bilješci o svojoj upućenosti u tesavufski nauk. Usto, on je na dva mjesta zabilježio kako je sa šejhom Mehmedom vodio razgovore i kako su mu ti razgovori predstavljali zadovoljstvo. U islamskom su misticizmu razgovori s duhovnim vodičem neophodni na puta (*tarikatu*) duhovnoga uzdizanja. Vodič-učitelj poznaje taj put, zna sa čime se sve putnik može suočiti te on pomaže onome ko prvi put tim putem hodi da ga uspješno savladava. Tu vezu između učitelja i učenika na sufijskom putu Rumi je u jednome stihu ovako opisao: “Nikom doli šejhu ne povjeravaj svoju ruku radi rukopolaganja, jer Bogom je poduprta samo ruka njegova.”¹⁹

U prilog pretpostavci da je hadži Mehmed bio Mula Mustafin šejh govori i ovaj zapis: *Naučio sam sačiniti “vefk”. O tome sam znanje stekao od šejha tekije, neka je časna njegova tajna, od šejha hadži Mehmeda. Bio sam počeo izdavati bolesnicima vefkove i zapise u svrhu liječenja. Već sam popriličan broj bolesnika izliječio zapisima. Istina je da mi šejh nije izravno dao dozvolu da se tim poslom i bavim, ali ja sam njegovom dozvolom smatrao već to što me je podučio tom znanju. Stoga sam mu jednom i rekao kako sam izdao zapis. On je, inače, bio ljutit čovjek. Upitao me je tada: “Ko*

---

¹⁹ Chittick, str. 165.

ti je dao dozvolu?” Ja sam odgovorio da imam dozvolu od njega, a on je na to rekao kako je od njega nisam dobio. Bio je ljut zbog toga.²⁰

Sačinjavanje talismana (*vefka*) u svrhu liječenja bolesnih osoba podrazumijeva poznavanje čitavoga niza pravila o ispisivanju odgovarajućih slova ili brojeva u kvadratiće iscrtane na papiru tako da podsjećaju na šahovsku tablu. O tom su umijeću napisane knjige, ali je sigurno da se ono još više prenosilo usmenim putem. Znanje o liječenju bolesnika vefkom i zapisima sufija uči od svoga vodiča na duhovnom putu. Budući da je Mula Mustafa napisao kako je tu sposobnost učio od hadži Mehmeda, to još jednom upućuje na zaključak da je hadži Mehmed bio njegov duhovni učitelj. Najzad, Mula Mustafa je zapisao kako ga je hadži Mehmed ukorio što je sačinjavao vefk bez njegove dozvole, a to bi moglo značiti “bez učiteljeve dozvole”. Nužno je za sufiju da slijedi svoga učitelja²¹ i da u svome duhovnom uzdizanju sluša učiteljeve upute. Ako je hadži Mehmed doista bio Mula Mustafin duhovni učitelj, onda njegovu ljutnju prema Mula Mustafi što je pristupio jednome poslu a da prethodno nije dobio izravnu dozvolu treba shvatiti kao ukor vodiča upućen svome saputniku i nikako drukčije. Uloga je vodiča, koji zna put, da njegova pažnja bude usmjerena na njegovoga saputnika na tom putu; učenik i učitelj se međusobno moraju uvažavati.²²

Na jednom je drugom mjestu u medžmui Mula Mustafa zapisao kako je hadži Mehmed bio “strog (*keskin*) prema onima koji su mu podređeni (*eli altundakiler*), zbog čega su ljudi koji ga nisu dobro poznavali mislili da ima ružnu narav (*bilmeyen kıyâs ederdi huyludur*), a on je, zapravo, svoju srdžbu znao kontrolirati (*gerçek zabt ederdi*)”.²³

²⁰ L. 27b/5-7. Bilješka je sačinjena 1776. godine.

²¹ Chittick, str. 146

²² *Mudrost sufija*, priredili James Fadiman & Šejh Ragib Džerrahi, prevod i dodatak Ahmed Ananda, Klepsidra, Sarajevo, 2006, str. 125. Priređivači su kao opis uloge vodiča na duhovnom putu ovdje naveli poznatu priču o Nasrudin-hodži koji je, prolazeći kroz grad sa svojim učenicima (*muridima*), jahao magarca naopačke, što je izazvalo smijeh naroda. Učenici koji su ostali uz svoga učitelja uprkos tome što je njihova skupina izazivala smijeh ljudi upitali su svoga učitelja zašto jaše okrenut naopačke. Nasrudin-hodža im je odgovorio: „Nije pristojno da učenici idu ispred učitelja, ali nije pristojno ni da učitelj učenicima okrene leđa. Ovako sam to oboje uskladio.“

²³ L. 81a/4

Pogledajmo još jednu Mula Mustafinu rečenicu o šejhu hadži Mehmedu: *Bog zna da je on bio istinski sufija. Ali tajnu tesavufa nije otkrivao onima za koje bi procijenio da je neće razumjeti. (Ve ârif bi 'llâh idi ve ahmaklara sırrı açmazdı).*²⁴ Teško je povjerovati da bi Mula Mustafa mogao zapisati nešto o tome kome je šejh Mehmed tajnu otkrivao a od koga ju je čuvao da njih dvojica nisu vodili razgovore o tajni.²⁵

Još ćemo se malo zadržati na Mula Mustafinoj bilješci o šejhu Mehmedu. Dopustit ćemo sebi da ponovimo jedan dio teksta koji smo naprijed djelomično već naveli: *Mene siromaha je volio. I meni je jadniku davao knjige na arapskom jeziku, kao i druge knjige [da ih čitam]. I veoma je volio slušati moja kazivanja.* Pomislimo li da Mula Mustafa ovdje o sebi govori u prvom licu jednine, kako smo mi to iskazali u prijevodu, njegov će izvorni zapis izgubiti jednu dimenziju – sufijsku. Pogledajmo kako glasi izvorni tekst: *Ve hakîri severdi. Ve Arebî kitablari ve gayri bu hakîre verüp okutdururdi. Ve gâyet dinlemeden hazz ederdi.*²⁶ Doslovan prijevod ove bilješke je: *Volio je jadnika. I ovome je jadniku davao knjige na arapskom jeziku, kao i druge knjige da ih čitam. I volio ga je slušati.* Mula Mustafa ovdje sebe imenuje izrazom *hakîr* u značenju jadnik. Tim izrazom, samostalnim ili poduprtim atributom *pür-taksîr* (grješni jadnik), kao i izrazom *fakîr* u značenju bijednik, sebe su imenovali oni koji su prolazili odgoj islamskoga misticizma.²⁷ Na taj su način isticali svoju (i uopće čovjekovu) poziciju roba pred Stvoriteljem;²⁸ jer, samo je Njegovo Postojanje stvarno i samo On može za Sebe reći Ja.²⁹ U cijeloj svojoj bilježnici Mula Mustafa zapravo tim izrazima otkriva svoj identitet. I onda kad navodi svoje ime, ono se čita *ovaj bijednik Mula Mustafa, ovaj*

---

²⁴ Isto mjesto.

²⁵ U sufijskoj terminologiji *tajna* je unutarnje, duhovno srce. Rešid Hafizović, *Temeljni tokovi sufizma*, Bemust, Sarajevo, 1999, str. 459.

²⁶ Isto mjesto.

²⁷ Cemal Kafadar (ed.), *Rüya Mektupları – Asiye Hatun*, (Giriş, Çevrimyazım, Sadeleştirme C. Kafadar), Oğlak Yayınları, İstanbul 1994, str. 12.

²⁸ Schimmel, *Odgonetanje Božijih znakova*, str. 300.

²⁹ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, str. 150.

*griješni jadnik Mula Mustafa, ovaj jadnik pisar Mula Mustafa.*³⁰ To što u bilješci u kojoj govori o odnosu šejha Mehmeda prema sebi sasvim izostavlja svoje ime i na svoj identitet upućuje samo izrazom *hakîr* najviše liči na sufijsku prirodu odnosa između putnika na duhovnom putu i vodiča na tom putu. Imamo li u vidu sve navedene Mula Mustafine bilješke, ne ostaje nimalo dvojbe oko toga da je Mula Mustafa svoj pogled na svijet zasnivao na učenju islamskoga misticizma.

Budući da je svoju bilježnicu počeo ispisivati razmjerno mlad,³¹ treba podsjetiti kako se Mula Mustafa s određenim sufijskim normama zasigurno upoznao sasvim mlad, kao pripadnik ceha kazaza. Pokazali smo kako je, sudeći po njegovim zapisima, Mula Mustafa učio zanat kazaza. U cehu kojemu je pripadao on je morao naučiti norme ponašanja budući da su se u svim cehovskim organizacijama te norme poštovale i usmeno prenosile s koljena na koljeno.³² Cehovske su norme bile sačinjene, općenito govoreći, u skladu s islamskim moralom. Zapravo su se crpile iz *futuvvetnâma*, spisa koji su precizno razrađivali pravila ponašanja pripadnikâ institucije *futuvve*.³³ Iako nisu posve jedinstvena mišljenja o naravi te institucije, prevladava ono koje drži da se pojmom *futuvve* označava zajednica ljudi raznovrsnih zanimanja i zanatskih i obrtničkih djelatnosti, ljudi koje je povezivao jedan isti *ethos*...³⁴ Instituciju *futuvve* ili duhovnog viteštva Rešid Hafizović uzima kao sinonim za sufijsku eshatologiju.³⁵

Poznato je da je u osmanskoj državi obrtništvo bilo povezano s institucijom *futuvve*. Iako se ne može reći da je ta povezanost

---

³⁰ U izvorniku ta imenovanja glase ovako: *Bu fakîr Molla Mustafa idiim* (L.26b/13); *Ve işte hakîr pür-taksîr Molla Mustafa* (L.33b/12); *Ve bu hakîr kâtib Molla Mustafa* (L.155a/6). Mula Mustafin identitet otkrivamo i u imenovanju *Bu hakîr imâm, kâtib dahi* (L. 21b/17-18).

³¹ Mula Mustafa je svoju bilježnicu ispisivao do pred kraj života. Posljednji zapisi pripadaju 1804-1805. godini.

³² Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela II*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991, str. 54.

³³ Azra Gadžo, „Pimama čifčija“ u *Prilozi za orijentalnu filologiju* 47-48, Sarajevo: Orijentalni institut, 1999, str. 155.

³⁴ Hafizović, *Temeljni tokovi sufizma*, str. 377.

³⁵ Isto, str. 374-390.

posve rasvijetljena,³⁶ neki istraživači smatraju kako se ne može govoriti o osmanskim cehovskim organizacijama a da se nema u vidu futuvva.³⁷ No ono što se zna jest da je svaki ceh imao svoga zaštitnika, svoga *pîra* (duhovnog pokrovitelja) koji se smatrao utemeljiteljem tog zanata i za svakoga je zaštitnika bio poznat lanac prenositelja od kojih je stekao taj časni položaj.³⁸

Radeći uz majstora kazaza, Mula Mustafa je morao biti upoznat s etičkim normama tog ceha. I to je, svakako, utjecalo na obrazovanje njegovoga pogleda na svijet kroz koji će se prelamati sve iz svakodnevnoga života što će Mula Mustafa zapisati u svojoj bilježnici. Ne možemo očekivati da je jedan sufija zabilježio precizan podatak o tome u kojoj se životnoj dobi posvetio izučavanju sufizma, ali možemo reći kako je o učenim Sarajlijama, među koje ubraja i sebe, pisao 1780. godine. Mula Mustafa je tada bio pri kraju pete decenije života. Njegov tekst pokazuje da je u to doba tesavuf dobro poznao. Kad čitamo te stranice Mula Mustafine bilježnice, primjećujemo da autor nije komentirao upućenost u tesavuf za druge učenjake. Njegovo ustezanje od takvoga komentiranja je norma sufijskoga ponašanja. Šejh Hadži Sinanove tekije za kojega pretpostavljamo da je bio Mula Mustafin vodič na duhovnome putu umro je 1777., to jest tri godine prije nego što je Mula Mustafa pisao o sarajevskim učenjacima. Hadži Mehmed je živio osamdeset godina, a više od četrdeset godina bio je šejh tekije. To znači da ga je Mula Mustafa cijeloga svoga života poznao kao šejha.³⁹

Ne možemo iz Mula Mustafinoga teksta pouzdano znati koji je sufijski red oblikovao njegov duhovni život. Možda bi jedan putokaz moglo biti to da je Mula Mustafa svoju listu poznatih sufija i istaknutih ljudi iz historije islama na listu 44b u bilježnici započeo

---

³⁶ Schimmel, *Odgonetanje Božijih znakova*, str. 356.

³⁷ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (ed. E. İhsanoğlu), Istanbul: IRCICA, 1994, str. 607.

³⁸ Isto. Autorica dalje u članku (str. 606-613) iznosi kako je taj lanac išao sve do Poslanika islama. Ona također navodi kako su obrtnici ostali vjerni tradiciji futuvve i onda kad su se počele formirati cehovske organizacije kojima sjedište nije bila tekija (za razliku od ranoga vremena kad je tekija bila sjedište cehovske organizacije) i kojima su pristupali i obrtnici nemuslimani.

³⁹ L. 81a/4.

imenom šejha Abdulkadira Gejlanija koji se smatra rodoslovníkom kaderijskog sufijjskog reda.⁴⁰ Mula Mustafin zapis glasi ovako: *Ovdje su upisana imena i godina smrti nekih odabranih osoba i šejhova: Abdu'l-Kadir Gejlani koji je poznat na cijelome svijetu, neka Allah blagoslovi njegovu tajnu. Godina smrti 561 (1166).* Abdulkadir Gejlani na listi nije uveden u hronološki red.

Neraskidiva veza s Bogom

Mula Mustafa nam se otkriva kao sufija i kroz određene riječi i izraze koji se prepoznaju kao sufijjska terminologija. Svaki put kad spomene Boga mimo ustaljenih izraza koji uvijek jednako glase na arapskom jeziku (kao što su *maša-Allah, inša-Allah, Allahu a'lem*), Mula Mustafa koristi Njegovo ime Hakk – Apsolutna Istina. Poznato je da tim imenom Boga oslovljavaju sufije ukazujući na Njegovu najdublju suštinu.⁴¹ Evo nekoliko primjera takvih Mula Mustafinih rečenica u kojima, prevodeći ih, zadržavamo autorovo imenovanje Boga:

*Hakk Teala je te leptirice odredio pticama [kao hranu]. (8b/11)
[Zbog nepravde] Hakk Teala je dao da Ruska vojska pobijedi muslimansku. (16a/21)*

Hakk Teala ne voli nasilje. Tolike duše povrijediti i ožalostiti, to Hakk Teala ne voli makar se činilo u ime uspostavljanja reda u svijetu. (20a/8-9)

Hakk Teala je po takvoj hladnoći pokazao jedno čudo. (33a/25)

Hakk Teala nije dopustio da se to nasilje dogodi. (55a/4)

Hakk Teala je tom čovjeku na ovome svijetu dao zadovoljstvo. (56b/9)

Mula Mustafa je u neraskidivoj vezi s Bogom. Tu vezu on ne naglašava; ona se ogleda u njegovim vlastitim komentarima koje daje u povodu nekih događaja i situacija. Mula Mustafin komentar koji se na više mjesta ponavlja u istom obliku glasi *Allahu a'lem – Bog najbolje zna*. To očitovanje vjere u Božije određenje Mula

⁴⁰ Rešid Hafizović, *Temeljni tokovi sufizma*, Bemust, Sarajevo, 1999, str. 392.

⁴¹ Schimmel, *Odgonetanje Božijih znakova*, str. 370.

Mustafa je iskazao onda kad je zapisao kako su se ljudi jednome nadali, a drugo se dogodilo,⁴² kad je zapisao kako ljudi upućuju molbu Bogu za kišu, što im i pripada kao Njegovim robovima, a samo On zna kada će i koja će molba biti primljena.⁴³ Rečenicu *Allahu a'lem* Mula Mustafa je unio u svaki zapis o svome tumačenju (bliske) budućnosti na osnovu znakova iz Melheme.⁴⁴ Evo jednoga takvog zapisa: *U Melhemi su uvijek jasni znaci. Ovaj put pokazuju nesigurnost u središtu države, a kugu i ratove na njenim periferijama. A Bog najbolje zna. Crven se ponovo ukazala dvije-tri noći u veljači, to jest u februaru. U Melhemi stoji da će umrijeti visoki dostojanstvenik. A Bog najbolje zna.*⁴⁵ Rečenicu *Allahu a'lem* Mula Mustafa je unio i u sve druge zapise koji se odnose na ljudsko predviđanje i na ono što je čovjeku skriveno.⁴⁶

Pročitajmo ovu bilješku: *Ovaj jadnik napustio sam svoj veliki dućan i bio sam hodža (imam i vjeroučitelj) u jednom mjestu u blizini Zgošća. U moj je dućan ušao Mula Ibrahim, pisar. Kad sam se vratio, nisam tražio od njega da mi ustupi prostor nego sam sa strpljenjem prihvatio tu situaciju. Radio sam godinu dana u malom dućanu pored ovoga velikog. Božijom odredbom Mula Ibrahimu je došao smrtni čas. Bolovao je dan dva i umro. Dućan je ostao upražnjen. Iznajmio sam ga od vlasnika hadži Derviša Numana i ponovo sam ušao u veliki dućan. Velika je Božija Mudrost.*⁴⁷

Nije li potpuna vjera u Božije određenje potaknula Mula Mustafu, koji svuda u tekstu zatamljuje svoj identitet, da sačini ovaj poduži zapis o sebi, o jednoj situaciji iz svoga života u kakvoj je mogao očekivati svakojako rješenje, a dogodilo se ono koje je Božije određenje? Da Mula Mustafina bilješka ima to značenje jasno pokazuje rečenica o veličanju Božije Mudrosti kojom zapisivač zaključuje kazivanje o toj situaciji.

---

⁴² L. 8b/2-3.

⁴³ L. Oko 30/13-17.

⁴⁴ Melhema je knjiga iz koje se tumačenjem narodnoga vjerovanja o kretanju zvijezda u određenim danima u godini, te o klimatskim uvjetima i prirodnim pojavama predviđa bliska budućnost.

⁴⁵ L. 33b/20-22.

⁴⁶ L. 42b/2.

⁴⁷ L. 41b/6-9.

Mula Mustafina dosljednost u bilježenju rečenice o Božijem znanju kao jedinom sigurnom otkriva ga kao čovjeka koji se vječito prisjeća Boga, a to je poznata dimenzija sufijske prakse: „Nemoj nikada biti bez prisjećanja na Boga.“⁴⁸ Jednako je tako neodvojivi dio sufijske prakse i stalno zahvaljivanje Bogu. U tesa-vufu se govori o tri nivoa zahvalnosti Bogu: na blagodati koju je darovao, na blagodati koju nije darovao i zahvalnost na zahva-ljivanju.⁴⁹ Pogledajmo kako Mula Mustafa i u svojoj privatnoj bilježnici ne zanemaruje zahvaliti Bogu na dvjema posve razli-čitim životnim situacijama. Jedanput to čini kad govori o svome dobrom poslovanju u vrijeme kad je u Sarajevu vladala velika oskudica: *Mnogi su me s ljubomorom gledali kako lijepo radim i zarađujem. Govorili su: “Nije imućan, a eto, Uzvišeni Stvoritelj (Hakk Teala) mu je na ovome svijetu dao da bude zadovoljan.”* Odmah nakon tih riječi Mula Mustafa je upisao *Elhamdulillah – Hvala Bogu.*⁵⁰ Druga situacija je njegova bolest: *Pisac ovih redova sam se, evo, treći put razbolio od groznice. Ovaj put sam doživio sve nedaće koje ta bolest donese. Potrajala je sedam dana tako da sam dućan zatvorio jednoga petka u suton, a otvorio sam ga drugoga petka, na isti dan. Elhamdulillah ala kulli halin – Hvala Bogu na svakome stanju.* Posljednjom rečenicom u ovome zapisu Mula Mustafa na arapskom jeziku zahvaljuje Bogu na svakome stanju, na bolesti kao i na zdravlju.

Zapisivanje kao duhovna praksa

Sadržaj Mula Mustafinih zapisa je raznolik, a njihova forma je općenito kratka. Stoga njegove bilješke čine nesistematičan tekst u tematskom smislu; prelazi se s jedne teme na drugu. Bilješke su međusobno odvojene naznakom vremena kojemu zabilježeni događaj pripada; rijetko je naznačena samo godina, obično je to puni datum. Upravo taj hronološki red Mula Mustafinom tekstu daje odliku sređenosti. Teme koje on zapisuje ustvari se nižu onako kako

⁴⁸ Chittick, *Sufijski put ljubavi*, str. 185.

⁴⁹ Schimmel, *Islamin Mistik Boyutları*, str. 177.

⁵⁰ L. 56b/9.

ih život nanosi, i to je još jedan red u Mula Mustafinom tekstu: *smjenjuju se* zapisi o odlascima na vojne i povratku vojnika iz ratova, o dolasku u Bosnu novoimenovanih paša i smjenjivanju s dužnosti njihovih prethodnika; o ponašanju predstavnika vlasti, mula i kadija, i o postupcima građana, o požarima i poplavama, o epidemijama bolesti i o pojavama čuda; o rodnim i sušnim godinama; o velikim zimama i velikim vrućinama; o dobrotvornim poslovima i narodnim zabavama, o smrtima u nesretnim slučajevima i ubistvima.

Smrti koje su se dogodile u neobičnim nesretnim slučajevima, kao što su pad sa stabla, pad s mosta u vodu, zalutalo puščano zrno, kao i one koje su bile posljedica kriminalnog djelovanja, Mula Mustafa je zapisivao među svim drugim životnim situacijama. U tim zapisima često i nema imena umrle ili ubijene osobe. Zabilježen je, dakle, sami slučaj.

Na drugim listovima svoje medžmue, počevši od lista 58b, Mula Mustafa je vodio bilješke o umrlim građanima Sarajeva. I te zapise odlikuje hronološki slijed. Istina, kad je započeo s tim poslom, Mula Mustafa je ovako zabilježio: *Zapisujem ovdje imena nekih svojih prijatelja u gradu Sarajevu, a ja ih mnogo imam i mnoge poznajem, koji su preselili na drugi svijet. Ovdje to činim bez reda – kako se kojega od njih sjetim, tako upišem njegovo ime. Namjera mi je da zamolim od Boga milost za njihovu dušu i da Mu zahvalim na svome životu.*⁵¹

I povodom tih svojih bilješki Mula Mustafa izražava zahvalnost Bogu i istovremeno Mu upućuje molbu za oprost dušama umrlih. Važan dio tesavufske prakse je i upućivanje Bogu molbe *dove*. Sufije znaju da je dova ono po čemu je čovjek poseban među svim stvorenjima; sve što je stvoreno slavi Boga, a čovjek je jedino stvorenje koje se može obratiti Apsolutnoj Mudrosti molbom i izreći svoje nade i boli.⁵²

Nakon što je ispisao jedan list (dvije stranice) nekrologija, Mula Mustafa unosi novu napomenu: *Neki od upisanih ljudi umrli su davno a neki u skorije doba, a svi su preselili na drugi svijet do*

---

⁵¹ L. 58b/1-4.

⁵² Schimmel, *Islamun Mistik Boyutları*, str. 176.

ove 1171. godine.⁵³ Ovdje su upisani bez reda (*bi lâ-tertîb*),⁵⁴ a od sada ću nadalje bilježiti imena umrlih redom (*nöbet ile*) počevši od prvoga mjeseca 1171. [godine].⁵⁵

Mula Mustafa je održao svoju nakanu; nekrologij ispunjava šezdesetak listova njegove bilježnice. Tako autorski zapisi u Mula Mustafinoj bilježnici čine dvije cjeline s približno jednakim brojem listova. Jedna cjelina su događaji iz svakodnevnice, druga je nekrologij. Mula Mustafin autorski tekst se dakle, u pogledu forme, pred nama pojavljuje u dva dijela koja možemo nazvati “zapisi o životu” i “zapisi o ljudima.” Ispisivani su usporedo i po hronološkom redu. Mula Mustafino pridržavanje tog reda potrajat će pedesetak godina. Kad toj rečenici udahnemo život, onda zapisivača vidimo kao čovjeka *strpljivog* u poslu i *ustrajnog* u svojoj nakani. Da je Mula Mustafa strpljivost gajio kao svoju osobinu vidjeli smo i naprijed u bilješci o tome kako nije htio prigovarati Mula Ibrahimu što je koristio za pisarske poslove dućan u kojem je ranije on radio. Strpljivost i ustrajnost se ističu kao izvanredno važne osobine tesavufske prakse; i Mula Mustafa ih je mogao steći i razvijati kao sufija. Za sufiju je disciplina preduvjetna praksa na njegovome duhovnom putu.

Pogledajmo i posljednje Mula Mustafino obraćanje u nekrologiju koje je, kako ćemo vidjeti, uputio i samome sebi i onima koji budu čitali njegove zapise: *Pristupit ćemo i ove 1174. godine upisivanju onih kojima dođe suđeni čas. Onaj ko pročita ta imena u ovome defteru neka zamoli milost od Boga za njihove duše. A ovaj nezahvalni, grješni i jadni siromah ja neka se probudim iz ravnodušnosti, neka se stalno sjećam smrti i pripremam za to putovanje.*⁵⁶

Nije li to zapisivanje za Mula Mustafu bilo jedan vid duhovne prakse! O praksama koje su mu pomagale u unutarnjoj preobrazbi Mula Mustafa nije ništa zapisao, kao što o tim “tehnikama” ne piše ni Rumi u svojim djelima, kao što ne pišu ni druge sufije.⁵⁷ Pod-

⁵³ Hidžretska 1171. godina zahvata vrijeme od 15. septembra 1757. do 3. septembra 1758. godine.

⁵⁴ Očito je da Mula Mustafa misli na hronološki red.

⁵⁵ L. 59a/14-16.

⁵⁶ L. 61a/2-4.

⁵⁷ William C. Chittick, *Sufijski put ljubavi (Rumijeva duhovna učenja)*, (prevod: Rešid Hafizović), Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“, Sarajevo, 2005, str. 177.

sjetimo da je u obraćanju koje prethodi ovome Mula Mustafa naglasio kako je početak nekrologija sačinio *bez reda* i kako nastavlja s upisivanjem umrlih *po redu*.

Na putu unutarnjeg preobražaja sufije uče da je smrt na ovome svijetu čovjekov povratak Bogu jer je čovjek došao od Stvoritelja. Povratak je dio Božije mudrosti stvaranja, „jedan vid očitovanja Skrivene Riznice“.⁵⁸ Sigurno je s takvim, sufijskim poimanjem smrti, Mula Mustafa mogao staloženo zapisivati svoju sadašnjost s namjerom da zabavi i rasonodi ljude u nekom kasnijem vremenu kad njega više ne bude. Navedimo bilješku iz koje čitamo tu njegovu namjeru: *Opisat ću kratko učene ljude u našem gradu i u ovome vremenu, neka se zabave i rasonode oni koji dođu poslije mene, u neka druga vremena, ašici koji ovu knjigu, ovu medžmuu budu gledali.*⁵⁹

Sufijski termin *ašik* (zaljubljenik na putu spoznaje) kojim Mula Mustafa imenuje one na koje računa da će *njegovu knjigu, njegovu medžmuu*, u buduća vremena gledati ne ostavlja nimalo dvojbe – on svoje zapise namjenjuje sufijama.

Discipliniran duh

Mula Mustafini zapisi imaju ujednačen “ton”. Nakon pročitanih nekoliko stranica bilježnice, čitaoca samo može iznenaditi novi događaj, a nikako zapisivačev komentar drukčiji od onih koje je već prihvatio kao njegove. Ta dosljednost u načinu na koji je bilješke vodio dugi niz godina doista se može tumačiti unutarnjom ravnotežom koju je zapisivač gradio na svome putu duhovnoga uzdizanja. Kad se podsjetimo da je dane i noći provodio čitajući knjige iz tesavufa i meditirajući, vidimo ga kao čovjeka koji je tim putem gradio ravnotežu u svome, sufijskim rječnikom kazano, mikrokosmosu.⁶⁰ Kako drukčije nego disciplinom duha objasniti to što se u jednome dijelu teksta nađu ovakve dvije bilješke jedna za drugom:

---

⁵⁸ Chittick, *Sufijski put ljubavi*, str. 116.

⁵⁹ L. 35b/17-18.

⁶⁰ Snježana Buzov, „Archive as Sufi Genre?: Mecmua of Mulla Mustafa Basheski in Eighteenth-Century Sarajevo“ (neobjavljeni rad), str. 17.

*Izgorjela je kuća ovoga bijednika na Čekaluši. Rodila mi se kćerka u mjesecu džemadelula u nedjelju. Jurjev je bio u subotu, a moje se dijete rodilo u nedjelju u poslijepodnevnim satima.*⁶¹ Bilješka o prvom slučaju upisana je bez riječi očaja, kao što je i druga bez riječi radosti.

Jednakim je riječima u razmaku od desetak godina Mula Mustafa upisao smrt svoje djece: *[Umrta je] Moja kći Umihana, od deset mjeseci, iz Mimar Sinanove mahale, šestoga dana mjeseca siječnja, na hrišćanski praznik (yevm-i salīb),*⁶² napisao je 1761. godine. Deset godina kasnije smrt sina Ahmeda zapisao je jednako kratko: *Mome sinu Ahmedu (...) došao je suđeni čas, preselio je na ahiret u četvrtak, u mjesecu redžepu 1185., u maberek noći, 27 dana prije kasuma.*⁶³ Jedino što ove razlikuje od ostalih zapisa o smrtima jest navođenje više detalja o času smrti. Samo se ta proširena vremenska odrednica može doimati kao izraz očinske ljubavi prema djetetu. Po istoj se odlici izdvaja zapis iz 1773. godine o smrti majke: *[Umrta je] Moja majka Fatima, kći Mehmed-hodže iz mahale Mimara Sinan-bega. Umrta je od kapi. Tri godine je bila bolesna, ali pokretna, onda je godinu i po provela na postelji. Neka joj se Allah smiluje. Godine 1186., 28. dana mjeseca ševala-i mukerrema, u petak navečer poslije jacije namaza. Bio je 33. dan erbeina.*⁶⁴

Na prvim stranicama nekrologija podaci o umrlima sasvim su kratki; čine ih samo ime i naziv zanimanja. Kasnije, kad počne redom upisivati umrle sugrađane, Mula Mustafa te zapise proširuju u kratke portrete, ali takve koji su naslikani sa samo nekoliko poteza. Istaknimo da su i bilješke u nekrologiju, kao i one o životnim situacijama, približno jednake dužine. Kako je Mula Mustafa uspio gotovo jednakim brojem riječi (riječi, a ne rečenica!) opisati svoje sugrađane tako da se u svakome opisu prepoznaje druga osoba?

Odmah treba reći kako je Mula Mustafa neizostavno uz ime umrloga čovjeka upisivao i naziv zanimanja kojim se za života bavio. Dok ime ukazuje na čovjeka kao pojedinca, naziv zanimanja ga

---

⁶¹ L. 40b/17-18.

⁶² L. 62a/7.

⁶³ L. 18a/12-13.

⁶⁴ L. 72b/3.

identificira i kao člana zajednice u kojoj je živio: *Hadži Jusuf, kovač. Mehmed-baša Čelengir, prodavač uglja.*⁶⁵ *Kahvedžija Ahmed s Alifakovca. Bio je kahvedžija u hanu Kolobara.*⁶⁶

Pročitajmo još nekoliko zapisa nešto dužih od gornjih:

*Muharem-aga kojega su zvali Ćoravi. Bio je serdar. Puno je posuđivao novac. Umro je s nevraćenim dugovima.*⁶⁷

*Mujezin Mula Ahmed, aračadžija, siromah. Bio je pomalo derviš, povučen i miran čovjek za kakvoga kažu da usta ima a jezika nema. Cijeloga je života bio mujezin. Imao je brojnu porodicu, ali je bio strpljiv.*⁶⁸

*Carigradlić hadži Meho, sijede brade a hitar, dobar čovjek.*⁶⁹

*Jedan starac koji je nosio taču na glavi. Izgledao je kao siromašan čovjek, a imao je poprilično imetka.*⁷⁰

I kad bismo višestruko povećali broj primjera, jedna bi im odlika ostala zajednička: u svojim zapisima o ljudima Mula Mustafa ne iznosi svoje mišljenje, nikakav svoj sud o osobi. On opisuje čovjeka onako kako ga je sredina u kojoj je živio mogla upoznati. Mula Mustafa ne govori o pojedincu nego o članu zajednice. Ni o svojim prijateljima, ni o svojim učenicima (*šagirdima*) ne piše drukčije (*Moj učenik Bekir, terzija. Imam u Lučevici, moj učenik, kazaz, postao je hodža.*). Kad zabilježi da je umro *otac sarača Hasan-baše, čovjek iz Gacka, [koji je] često donosio maslo u Sarajevo i prodavao*, Mula Mustafa ništa ne govori o tome kako je čovjek poslovao – od njega saznajemo samo čime se taj čovjek bavio. Saznajemo još samo to da su mu *usne natekle i [da je] treći dan nakon toga umro.*⁷¹ O Mahmutu Neretljaku Mula Mustafa je zapisao kako je *prije nekoliko godina izrađivao lažni bakreni novac (bakrenjače)*. Ali, zapis se nije tu završio, naprotiv, ta rečenica pojašnjava jedan drugi podatak o Mahmutu Neretljaku – kako je *bio kažnjen i protjeran*

---

⁶⁵ L. 59b/1.

⁶⁶ L. 81a/10.

⁶⁷ L. 81b/10.

⁶⁸ L. 81a/12.

⁶⁹ L. 87b/18.

⁷⁰ L. 88a/3.

⁷¹ L. 81b/3.

zato što je izrađivao lažni bakreni novac. Osim toga, taj Mahmut Neretljak je *dan-noć bio pijan*, kaže Mula Mustafa i odmah dodaje, *ali bez štete po druge ljude.*⁷² Za berbera Ćoru je zapisao da je bio šaljivdžija koji zabavlja uglednike, takav šaljivdžija, kaže Mula Mustafa, koji *nikada nikoga nije povrijedio.*⁷³

U nekrologiju je Mula Mustafa pisao o ljudima ono što se iz njihove pojave i njihovoga ponašanja moglo vidjeti. Stoga i njegovi zapisi o Mahmutu Neretljaku i berberu Ćori sadrže one njihove osobine koje je svako mogao upoznati. Mula Mustafa je u nekrologiju zapisivao ono što je čovjekovo izvanjsko. Pod izvanjskim se ovdje ne podrazumijeva samo fizičko, nego čovjekova manifestacija života kroz djelovanje, pokrete, ponašanje, način odijevanja, način govorenja. S druge strane, Mula Mustafa ne piše o onome što je čovjekovo unutarnje, o onome što je čovjekov osjećajni život. On uspijeva da u svojim opisima odvoji čovjekova izvanjska djelovanja i njegova unutarnja osjećanja – u ovo drugo Mula Mustafa ne ulazi. Mistik drži da čovjek treba uređivati i svoje unutarnje i svoje izvanjsko, da se uređivanje prvoga postiže disciplinom koju postavlja misticizam, a uređivanje drugoga, izvanjskog, pridržavanjem pravila ponašanja.⁷⁴ Mistik sebi postavlja za cilj postići uređenost, ravnotežu u oba svoja svijeta (unutarnjem i izvanjskom) kako bi stekao ugodu na dva svijeta (ovome i drugome). Evo jednoga primjera kako Mula Mustafa podsjeća na drugi svijet. Za hadži Begu Dardaganiju, trgovca iz Buzadžine mahale, zapisao je: *Nanovo je napravio veliku kuću, pravi saraj, ali nije u njoj proveo ni godinu dana. Sav je bio otekao i od toga je umro, otišao je s ovoga svijeta. Ko umije primiti pouku, u ovome je primjeru ima.*⁷⁵

---

⁷² L. 82a/1.

⁷³ L. 127a/15-16.

⁷⁴ Na ovakvo razmatranje Mula Mustafinih zapisa u nekrologiju potaknuo nas je članak „Iz ugla lokalnoga: o prirodi antropološkog poimanja“ Clifforda Geertza. U jednom dijelu tog članka autor donosi rezultate svojih antropoloških istraživanja na Javi među muslimanskim stanovništvom, govori o poimanju „unutarnjega“ i „izvanjskoga“ i utjecaju islamskog misticizma na to poimanje. Clifford Geertz, *Yerel Bilgi [Lokalno znanje]*, (Prev. Kudret Emiroğlu), Dost Kitabevi, Ankara, 2007, str. 69-83.

⁷⁵ L. 87b/15.

Upisani u nekrologij sa svojim navikama, naravima, sklonostima, tjelesnim osobitostima, s iskustvima, s onim što su znali raditi i onim što nisu znali, ti ljudi su podsjećanje na prolaznost života. Da je tako, Mula Mustafa je želio pokazati i sebi i drugima svojim zapisima o tome kako je s ovoga svijeta otišao i bogat i siromah, i debeo i mršav, i visok i nizak, i hrom i onaj brzoga hoda, i učen i nepismen. Odlaskom s ovoga svijeta čovjek se, prema tesavufskom učenju, oslobađa onoga što je njegovo izvanjsko, ostaje mu ono što je izgradio kao svoje unutarnje. Zato Mula Mustafa ne ulazi u tu sferu ličnosti.

Ravnoteža u društvu

Svoje komentare o tome kakvi bi ljudi trebali biti Mula Mustafa je iznosio govoreći o živima. Naravno, i tada se njegovi komentari tiču čovjekova izvanjskog djelovanja; svaki se njegov komentar odnosi na djelovanja koja remete život zajednice, na obijest, rasipništvo, nepravdu, nedolično ponašanje. Sve su Mula Mustafine riječi ukora o nekome kritika situacije u kojoj ljudi jedni drugima oduzimaju dostojanstvo ili pravo na dostojanstvo, u kojoj demonstriraju pohlepu za položajem i imetkom, rasipništvo, nasilje. *Zûrî işi kimesne begenmez – Silu niko ne voli*,⁷⁶ zabilježio je Mula Mustafa kao svoj komentar na to što je mladić nasilu oženio djevojku koja na to nije bila spremna. Reći će kako *neki ljudi za sebe misle da su pametni, a nimalo pameti i razuma nemaju*⁷⁷ kad zapiše u bilježnicu kako su muslimanski pripadnici pekarskog esnafa protestirali što su se na čelu njihove kolone našli kršćani, pripadnici istoga esnafa. Mutapčije koji su *izazvali svađu bez ikakve potrebe nazvat će hudi sijedi, neznalice, ljudi dječije pameti*.⁷⁸ Za Tokatliju će reći da je *lud i glup čovjek, šta će drugo biti*,⁷⁹ zato što je pokazivao mržnju prema nemuslimanima i zato što je *jednoga čak nožem*

---

⁷⁵ L. 87b/15.

⁷⁶ L. 38b/15.

⁷⁷ L. 28a/21-22.

⁷⁸ L. 30a/27.

⁷⁹ L. 31a/22.

zbo. Kazat će kako je *obijest*, kako je čak *predznak kuge* to što se jedna grupa mladih kadija okupljala dva puta u sedmici i trošila 40-50 groša na hranu i zabavu.⁸⁰ Sačinit će listu sarajevskih kadija i kadijskih kandidata i reći će kako ih nikada nije bilo toliko mnogo, a kako je razlog tome *pohlepa*. A iz liste se vidi da je većina kadija bila rodbinski povezana.⁸¹ Djecu će nazvati *neodgojenom* zato što su grudve snijega bacala na nemuslimanske građane. Njihovo će takvo ponašanje ocijeniti *predznakom kuge*.⁸² Bilješku o tome kako je čauš sijede brade kojega su zvali Aklî zadirkivao ludoga mladića Bajru Obloždera, a potom ga i istukao štapom, na što se mladić dokopao noža i usmrtio čauša, Mula Mustafa je završio riječima *lude ne treba tući*.⁸³

Iz Mula Mustafinih komentara iščitava se sufijsko učenje koje nalaže da unutrašnja ravnoteža za jednoga sufiju ne treba biti svrha sama sebi, nego on i “u svome društvenom okolišu treba otkrivati ravnotežu svjetova i nastojati očuvati temeljne vrijednosti i potpornje te ravnoteže”.⁸⁴ Mula Mustafa je na stranicama svoje bilježnice tokom 50 godina više puta zapisao vlastiti komentar koji pokazuje kako je on doista preuzeo ulogu zaštitnika temeljnih vrijednosti ravnoteže u svome društvenom okruženju, a to su istina, pravda, darežljivost, plemenitost, milost.⁸⁵ Kroz te se rečenice Mula Mustafa pokazuje kao istinski duhovni vitez (Hafizović) koji se uvijek stavlja na stranu onih kojima je neko pravo uzurpirano.

Mula Mustafino se duhovno viteštvo ogleda i u njegovoj nepokolebljivoj dosljednosti i u njegovoj sposobnosti da odijeli izvanjsko od unutarnjega kad govori o drugim ljudima. Kod sebe je gradio moralne vrijednosti u duhu islamskog misticizma i s pozicija tih vrijednosti je zapisivao i komentirao ono što vidi i sazna. On je pisao onako kako je vodio svoj život. Sufije nisu odvojeni od života; naprotiv, oni su zajedno s ljudima, s njima se družu, jedu, razgovaraju, sufije rade i zarađuju, prodaju i kupuju.

---

⁸⁰ L. 37a/24-37b/4.

⁸¹ L. 39a/21-39b/4.

⁸² L. 37b/6.

⁸³ L. 35a/1-4.

⁸⁴ Hafizović, *Temeljni tokovi sufizma*, str. 383.

⁸⁵ Isti.

Mula Mustafa je i kao imam u džamiji i kao narodni pisar s dućanom u čaršiji stalno bio u središtu sarajevskoga života.

Skrivene upute

Mula Mustafine komentare odlikuje to što oni nisu objašnjenja nego upute, kao što i Rumi na više mjesta “jasno tvrdi kako njegov cilj u prvom redu nije da objašnjava, već da upućuje”.⁸⁶ Mula Mustafa je rijetko izravno dao uputu kao što je učinio na ovome mjestu:

*[...] drago dijete od pet-šest godina bilo je samo u sobi (halvat) i kako se približilo vatri, plamen mu je zahvatio koljena. Nikoga nije bilo da mu pomogne i dijete je smrtno stradalo. Kad se tako velika nesreća dogodi u bogatoj kući, to je opomena i pouka drugim uglednicima. Skromnost ne treba zanemariti, skromnost je lijepa osobina, pa shvati.*⁸⁷

Ovaj slučaj je odveć potresan da je zapis o njemu, čini se, morao biti zaključen uputom o njegovanju osobine skromnosti. Usto se slučaj zbio četvrti dan Bajrama. Emotivna prenapučenost zapisa ogleda se i u tome što je Mula Mustafa za dijete koristio riječ *nevreste* (drago dijete, tek prispjelo na svijet). U cijeloj će bilježnici tu riječ upotrijebiti još samo dva puta, također osjećajno; inače je dijete *çocuk* ili *veled*.

Mula Mustafine su upute u većini drugih zapisa samo nagoviještene i treba ih dokučiti. One se čitaju iz onoga što nije kazano koliko iz onoga što jest kazano. Mjestimično on signalizira uputu izrazom *fe-fehm – pa shvati* kakvu vidimo i na kraju gornje bilješke. Evo jednoga drugog zapisa s istim tim izrazom kojim Mula Mustafa potiče na razmišljanje o značenju bilješke: *Sarači su napravili teferič na Korijama. A bila je samo jedna sedmica do mjeseca Ramazana, pa shvati. Došli su u srijedu, 23. dan mjeseca šabana.*⁸⁸

---

⁸⁶ Chittick, *Sufijski put ljubavi*, str. 27.

⁸⁷ L. 30b/20-23.

⁸⁸ L. 30b/8-9. U muslimanskom kalendaru po kojemu se vrijeme mjeri mjesečevom godinom mjesec šaban prethodi mjesecu ramazanu.

Izrazom *fe-fehm* Mula Mustafa završava i bilješku o sebi i svome znanju. Zapisavši kako je shvatio i konkretna i apstraktna znanja, kako mu je sve jasno i nejasno (izvanjsko i unutarnje) postalo znano, Mula Mustafa dodaje ove riječi: *Budući da sam postigao svoju želju, ja sada više ne mogu za nešto reći "ne znam", meni je haram reći da ne znam, pa shvati.*⁸⁹

Navedimo još jedan primjer s izrazom *fe-fehm* u kojem Mula Mustafa govori o velikoj suši i o tome kako narod čini *dovu* za kišu: *Nebesima i zvijezdama upravlja Bog (Hakk). Kad Mu narod upućuje molbu (dovu) zato što On spušta kišu iz ljubavi prema poslanicima i odabranicima (evlija), ta molba neće biti uzalud. Ali, i nebesa i zvijezde se kreću tako da mole za kišu radi njih (poslanika i odabranika). I kad baš u to vrijeme i ljudi upućuju molbu Bogu, i kiša doista padne, podudare se te dvije okolnosti. Jer sve se događa Božijom odredbom, pa se tako i ljudima potvrdi valjanost njihove molbe. Pa shvati.*⁹⁰

Ovo je jedan dio bilješke koju je Mula Mustafa sročio dosta "zatvoreno".⁹¹ Zapravo se ta bilješka i ne može razumjeti bez prepoznavanja sufijске dimenzije koja je nagoviještena u spominjanju poslanika i odabranika kao Božijih miljenika radi kojih Bog daruje blagodat ljudima.⁹² U istoj je bilješci Mula Mustafa zapisao i ovu rečenicu: *Njegova Uzvišenost se ogleda u pojavama na ovome svijetu.* Ta rečenica je suština tesavufskog učenja: ovaj svijet nije ono što se čini da jest. Pojave i stvari imaju svoju formu, i to je njihovo izvanjsko, a značenje im je ono što je unutarnje – to je njihova zbilja. Rumi je to učenje izrekao sasvim kratko u ovome stihu: „Forma je sjena, značenje je Sunce.“⁹³

---

⁸⁹ L. 37a/5-6.

⁹⁰ L. 34a/25-26.

⁹¹ Dodajmo da je baš ovaj dio teksta koji smo naveli Mula Mustafa ispisao na margini lista. Očito je želio dodatno pojasniti svoj zapis o tome kako zvjezdoznanci mogu predvidjeti kišu, ali se sve događa Božijom odredbom.

⁹² Vjerovanje kako kiša pada zbog *dove* odabranika, kako se zazeleni mjesto na koje oni kroče nogom, kako odabranici svojom *dovom* pomažu vjernicima prisutno je u sufizmu veoma dugo i dosta je rašireno u narodu. Schimmel, *Islamun Mistik Boyutlari*, str. 217.

⁹³ Chittick, *Sufijski put ljubavi*, str. 39.

Za sufije se značenje sufizma ogleda u svemu što postoji, u cijelome svijetu; sufijama je značenje sufizma „jasnije od Sunca“.⁹⁴ Kad se imaju na umu ova tesavufska tumačenja značenja, postaje još jasniji Mula Mustafin komentar u ovome zapisu izražen kao poređenje, i to na arapskom jeziku: *Navodno je Alikadić s nekoliko ljudi iz našega grada dogovorio da se tajno sačini jedna žalba protiv drugih s kojima su ovi bili u zavadi. Kolčehaja tajno podnese ferman prema toj žalbi i dvojicu ljudi od 80 godina zatvora u tvrđavu bez ikakvoga upozorenja i ne predočavajući im navodni ferman. A da je to sve smišljeno azharü mine 'ş-şemsdür – jasnije je od Sunca.*⁹⁵ Sigurno je Mula Mustafa računao s tim da će sufija koji pročita ovaj zapis posve shvatiti njegovo značenje.

Navest ćemo jednu drugu Mula Mustafinu bilješku s njegovim komentarom na arapskom jeziku: *U toku časnoga mjeseca Ramazana zavadili su se nevjernici i napali su jedni druge. Salatallahu kelb ale 'l-hinzir – Dao Bog da napadnu psi na svinje.*⁹⁶ Zapisavši bilješku o nedoličnome ponašanju nevjernika (*munkira*) u vrijeme mjeseca posta, Mula Mustafa ih uspoređuje s psima i svinjama. Tom metaforom on ukazuje na suštinsku prirodu takvih ljudi koja se ne izdiže iznad prosječnih potreba i nagona, kao što je životinjska priroda takva. Mula Mustafa tom metaforom ukazuje na čovjekovo jastvo onako kako to čine i druge sufije u svojim tekstovima: Feriduddin Attar jastvo najčešće uspoređuje sa svinjom,⁹⁷ a Rumi s raznim životinjama, magarcem, psom, svinjom, kravom.⁹⁸ Na jednom je drugom mjestu u bilježnici Mula Mustafa izrazio slično poređenje: *U našem su gradu četvorica pijanica grdili kadije. Salatallahu 'l-kaplan ale 'l-arслан – Dao Bog da napadnu tigrovi na lavove. Kadijama je to teško palo jer se vidjelo koliko ih se ljudi ne boje, te su narednoga dana otišli na sud...*⁹⁹ Ovaj put je Mula Mustafa za usporedbu uzeo tigrove i lavove. No, posebno je to što

---

⁹⁴ Eva de Vitray Meyerovitch, *Antologija sufijskih tekstova*, Naprijed, Zagreb, 1988, str. 18.

⁹⁵ L. 19b/15-18.

⁹⁶ L. 18b/6.

⁹⁷ Schimmel, *Islamun Mistik Boyutları*, str. 129.

⁹⁸ Chittick, *Sufijski put ljubavi*, str. 111.

⁹⁹ L. 117b/17.

je u izreku na arapskom jeziku uveo turske riječi (*kaplan* i *arслан*) i još im dodao arapski određeni član (*el-kaplan* i *el-arслан*). Mula Mustafa je vjerovatno tim arapskim elementima signalizirao poznatu metaforu, a turskim je riječima jastvo onih o kojima piše usporedio sa zvijerima.

Prisjetimo se i jedne metafore u bilješci koju smo naveli na samome početku ovoga teksta. Mula Mustafa je “znanje bez poznavanja tesavufa” usporedio “s pticom s jednim krilom; takva ptica ne može poletjeti”. Potom pogledajmo kako je Tusi u svome tesavufskom djelu *Kitâb al-luma' fi't-tasawwuf* opisao strah i nadu: *Strah i nada (prema Bogu) dva su krila postupaka. Bez njih je nemoguće poletjeti.*¹⁰⁰

Zaključak

U ovome smo radu analizirali zapise Mula Mustafe Bašeskije u kojima on govori o sebi s ciljem da promislimo predodžbu svijeta koju je mogao imati. Povezujući značenja bilješki koje je autor zapisao na različitim mjestima u svojoj bilježnici, zaključili smo da je bio dobro upućen u islamski misticizam i da je to učenje odredilo njegov pogled na svijet. Analize autorovih komentara koje on daje u povodu neke opisane (bolje reći zapisane) situacije pokazale su nam da je Mula Mustafa svijet motrio kao sufija. Jedan od pokazatelja njegovoga sufijskog poimanja svijeta jest taj što bilješke odražavaju stabilan i dosljedan odnos zapisivača prema svemu o čemu je pisao tokom pedeset godina. Takvi zapisi odaju čovjeka stabilnoga duha.

Mula Mustafa je zapisivao svakodnevicu svoga vremena s namjerom da znanje o tom vremenu sačuva za budućnost. Njegovi su zapisi ujedno uputa u to kako islamski mistik motri svijet. Tako je Mula Mustafin tekst u isto vrijeme i život sami i uputa u razmišljanje o životu.

---

¹⁰⁰ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, str. 143.